

8. Жукова В. В. Жанрові модифікації української повісті 1950–1960-х років: дисерт. ... канд. філолог. наук. К., 2010. С.126.
9. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. К. : Академвидав, 2006. 498 с.
10. Історія української літератури: У 8 т.: Література післявоєнного часу (1946–1971) / Відпов. ред. Л. М. Новиченко. К. : Наукова думка, 1971. Т. 8. 575 с.
11. Історія української літератури ХХ сторіччя: У 2 кн. / За редакцією В. Г. Дончика. К. : «Либідь», 1998. Кн. 2. 456 с.
12. Про Олесь Гончара: Літературно-критичні матеріали / Упорядн. О. Дяченко. К.: Радянський письменник, 1968. 396 с..
13. Рудницький Л. Олесь Гончар і українська діаспора. *Слово і Час*. 1999. Ч. 4–5. С. 68–72.
14. Співак І. Е. Повісті Бориса Харчука. Проблеми поетики : дисерт. ... на канд. філолог. наук. К., 2007. 191 с.
15. Феномен Олесь Гончара в духовному просторі українства: Збірник наукових статей. /За ред. В. І. Степаненка, В. А. Мелешко. Полтава : АСМІ, 2018. 456 с.
16. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни. / Упоряд. Оксана Забужко, Лариса Масенко. К.: Києво-Могилянська академія, 2009. 471 с.

Світлана ЛЕНСЬКА

*докторка філологічних наук,
професорка кафедри української літератури
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка.
м. Полтава, Україна*

«РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» У «ЩОДЕННИКАХ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

На думку низки науковців (О. Галича, Н. Видашенко, С. Ігнат'євої, О. Рарицького та ін.), щоденники посідають проміжне місце між літературою nonfiction, художньою белетристикою та публіцистикою. Це особливий жанр мемуарної літератури, позначений загостреною суб'єктивністю, відвертістю думок та емоцій. У щоденнику вияскравлюється особистість автора не лише шляхом прямих оцінок тих чи інших полій чи осіб, але й через власне вибір предметів для суджень та записів. Як слушно зазначав О. Галич, «об'єднуючим фактором у щоденнику є особистість автора, чийі життєві спостереження

розгортаються послідовно, утворюючи певну умовну завершену цілісність» [1, с. 95].

Серед літературних здобутків Олесь Гончара особливе місце посідають «Щоденники», що створювалися з 1943 року і до кінця життя письменника. Ці нотатки, роздуми, сумніви, внутрішні діалоги, рефлексії на ті чи інші події стали відображенням світогляду митця, його морально-етичних та культурних цінностей. Окремі аспекти цього тритомного літературно-публіцистичного полотна ставали предметом вивчення Є. Барана, В. Галич, О. Галич, О. Рарицького [5], М. Степаненка [6] та ін.

Творча свідомість Олесь Гончара формувалася у радянський період вітчизняної історії, проте у «Щоденниках» відбилися судження про багатьох митців ХХ століття, зокрема знайомство з художніми здобутками письменників українського «розстріляного відродження» відображене задовго до їхньої офіційної реабілітації.

Метою нашої розвідки є бодай побіжне з'ясування ставлення О. Гончара до письменників українського «розстріляного відродження».

В одному із записів О. Гончар занотував, щоправда, без покликання на джерело, статистичні дані, наведені у книзі Ю. Лавріненка «Розстріляне відродження», прокоментувавши: «Куди ділися 223 письменники?». Відповіді на це питання годі було шукати в хрущовсько-брежневські часи.

Проаналізувавши персональний дискурс 1920-х років, переконуємось, що в поле зору О. Гончара, цілком природно, потрапляли ті особи, з ким він був особисто знайомий – П. Тичина, М. Рильський, Ю. Смолич, О. Вишня, О. Довженко. Останній був особливо дорогий для автора «Щоденників».

О. Довженка він описує епічно, романтично, з любов'ю описує зовнішність письменника, особливості його поведінки, характерні слова, звички. У записах від 1953 року читаємо: «Довженко, звичайно, геній. Тільки у справді великих людей може бути таке інтенсивне, невичерпно багате, джерелом б'юче життя. Весь час він бродить, як хміль. Він буває спокійним зовні, але внутрішньо, видно, – ніколи. Свіжі красиві думки, поради, проекти він розсипає щедро, на ходу, мовби йому самому тісно від них» [2, с. 156]; «Він любив ходити і проповідувати. Образ його, полум'яний і мудрий, сам собою проситься на порівняння з біблейськими пророками, з тими, що проповідували в пустині і все життя яких – в пошуках істини. <...> Ходячий вогонь. Ходячий вулкан» [2, с. 208].

О. Гончар часто зустрічався з генієм українського поетичного кіно. Він відмічав поривчастість рухів режисера, вміння знімати художньо досконалі

кадри. Говорячи про складність життя митця, О. Гончар наголошував на жвавості натури Довженка, уважності до деталей: «Оповідач він незрівнянний. З кількох фраз виліпить перед вами характер – яскравий, випуклий, неповторний» [2, с. 157].

Трагедію старшого товариша молодий О. Гончар не розумів, але відчував: «Як художник він не реалізував, певне, й тисячної долі тих великих думок й образних запасів, що носить у собі, якими весь час він клекоче» [2, с. 157]. Далі читаємо запис від 29.06.1956: «Довженко. З таких, як він, у давнину ставали чаклуни, ворожбити, а може, й пророки. <...> Сивий і стрункий в свої 60 літ. Гарячий і владолубний. Бажання жити довго, як ворон.

Мрії.

Конфлікт з Вождем» [2, с. 207].

А через кілька місяців, 26.11.1956, з гірким болем занотував: «Помер Довженко... Услід за Вишнею – Довженко. <...> Втрачаємо незамінних, найбільших, наймогутніших. Мов золоті дуби-гіганти падають, вивернуті бурєю з землею, з корінням...» [2, с. 207].

Ставлення О. Гончара до автора численних усмішок було глибоко шанобливе, сповнене співчуття. Наприклад, у записах від 1949 року міститься запис про щасливий порятунок Остапа Вишні під час його «сумної десятилітки»: «Везли по Печорі на північ, в табори, звідки ніхто не вертався. Осінь, і річка раптом замерзла. Пароплав мусив вернутись. Так і застряв – випадково – в таборах легших, де були шанси вижити. Кажу: сама природа зглянулась, заморозила річки. Щоб він, на щастя України, жив» [2, с. 127]. О. Гончар зауважив, що Остап Вишня надзвичайно популярний серед простих людей. Не раз, описуючи квітучу весну або золоту осінь, автор «Собору» згадував О. Вишню як людину близьку, теплу, товариську, що не втратила любові до життя, попри всі тяжкі випробування долі.

Одним із згаданих у «Щоденниках» із особливим щемом був Ю. Яновський: «Талант, рідкісний у своїй красі, втратила українська література. Помер Яновський... Життя прожив з гордо піднятою головою, проспівав, як пісню. Красивим було його життя, красиво й розлучився зі світом. В сьайві, у високій напрузі піднявся, як орел, у небо і згорнув крила...» [2, с. 161]. Перебуваючи на малій батьківщині письменника, в селі Маєровому під Компаніївкою під час відкриття музею Ю. Яновського, О. Гончар записує дивовижну подію: в розпал урочистостей хтозна звідки вихопились верхи на конях хлопці-підлітки, промчали повз трибуни і зникли в степах [3, с. 125]. Автор «Собору» побачив у

цій події певну символіку: немовби ожили «Вершники» Ю. Яновського, герої його «Чотирьох шабель». Романтично-піднесено описана ця подія, відчувається глибока повага мемуариста до одного з діячів «розстріляного відродження». «У Яновського дуже розвинене було відчуття величі народу й величі часу. Тільки це й дало йому змогу створити таку натхненну сагу українських степів» [3, с. 126].

У записах від 1957 року читаємо про Л. Курбаса. О. Гончар занотовує версію загибелі геніального режисера, що довгий час переповідалася пошепки: начебто Курбаса, Куліша та інших репресованих діячів культури потопили в Білому морі. Зараз відома правда про розстріли в урочищі Сандармох в Карелії, де загинули 1111 соловецьких в'язнів 27 жовтня – 4 листопада 1937 року. Так кривава більшовицька влада відзначила 20-річчя свого панування.

О. Гончар виявляє моральний максималізм в оцінках вчинків тих, хто виявляв малодушність, хто цькував Довженка, Вишню та інших. Але відчувається, що автор «Щоденників» не все знав, оскільки тоді ще не були відкриті ті документи, що відомі нам зараз. Наприклад, описуючи смерть О. Корнійчука, класика радянської літератури, голови Спілки письменників УРСР у 1938–1941 й 1946–1953 роках, лауреат п'ятих сталінських премій, О. Гончар з гіркотою констатує, що ті, хто вчора з піною на губах критикували діяча, на похороні лицемірно присягаються в любові й дружбі. Насправді постать О. Корнійчука була набагато складніша. О. Гончар не згадує його участь у цькуванні митців «розстріляного відродження», кон'юктурщину замість літератури, пристосуванство до «вождів». Вочевидь, автор «Щоденників» цього боку Корнійчука просто не знав. Але в інших мемуарах – «Спогадах і прощаннях» Г. Костюка описано все це досить детально.

Негативне ставлення до Постишева висловлене досить відверто: «...це ж він винищив фізично, терором, цвіт української інтелігенції. О. Вишню допитував особисто... Кого винищив, загнав у концтабори, а тих, що zostались, морально розтлівав... Викликав і нас з Панчем, – розповідає Смолич, – і показував протоколи, листи Епіка, Вишні, Підмогильного, доводив, які вони були страшні вороги... А тепер «друг» тулиться до України, бо нікуди тулиться, адже ім'я йому – кат!» [2, с. 305].

Пізніше, в 1960-1990-ті роки, О. Гончар дізнається більше про репресованих, загнаних, знищених українських митців. У «Щоденниках» він відверто зізнається, що психологічно не сприймає творчість М. Хвильового. Ось уривки зі «Щоденників»: «Читаю Хвильового. Йому вдалося відтворити трагізм нації на тому історичному етапі...» [4, с. 293], «Зараз в моді Хвильовий... У мене до

нього складне ставлення, щось не дає прийняти його повністю в душу. Занадто він фанатик ідеї. ... А нападки на Шевченка, випадки проти українізації, проти діячів СВУ – як і чим це все виправдати? І коли тут говорить Хвильовий, а коли Фітільов?

...Як людина, Хвильовий, звичайно, викликає співчуття. Однак мені більше імпонують цільні натури, такі як Косинка, Багрянний» [4, с. 320].

О. Гончар знову і знову перечитує твори лідера ВАПЛІТЕ, намагається розібратися в його творчості: «Яка складна, суперечлива постать. Але отой його “брутальний реалізм” мені зовсім не імпонує. Роздирання ран, струпів, болячок (услід Достоевському) – це ніколи не було властиво нашій літературі і – не в нашому характері» [3, с. 77].

Г. Косинці, одному з кращих новелістів у світовій літературі, О. Гончар присвятив кілька записів. Він відзначає творчу майстерність письменника, змістову наповненість кожної деталі, блискуче володіння словом. Справжнім людським болем і співчуттям пронизаний запис від 1975 року сестри Г. Косинки про переслідування всієї родини як «ворогів народу». Після розстрілу письменника одну сестру було виключено з медтехнікуму: «Злякалась і більше вже не шукала правди. Жила затаївшись. Непрописана, незаконна, влаштувалась санітаркою в Інститут Стражеска – піддослідних собак годувала... А на селі маму з колгоспу вигнали за сина, а меншу сестру – Фросину – навіть із 7-го класу... Троцькісти, опортуністи, ліві-праві...Були брати – вчилися, той в армії, їх теж по виганяли звідусіль...» [3, с. 206]. На щастя, родину не вивезли до Сибіру. І ця знедолена жінка все життя поневірялася, під час війни працювала медсестрою в госпіталі: «вигнана, зацькована, потім фронтовичка...» [3, с. 206]. Яюсь жінка зустріла свого переслідувача, який погрожував їй смертю, зламав долю – той злякано втік. Ось такі історії глибоко хвилювали письменника. У нехитрих життєвих сюжетах віддзеркалена ціла епоха в українській історії – час, коли українців нищили голодом, репресіями, моральними приниженнями, але вони вистояли і перемогли.

Отже, формат окремої статті не може вмістити вичерпний аналіз рецепції О. Гончара письменників «розстріляного відродження», але можемо зробити висновок, що автор «Щоденників» цікавився буремною епохою, був знайомий з окремими її діячами, намагався розібратися в суперечливих долях і вчинках. Особливою пошаною О. Гончара позначене ставлення до О. Довженка, О. Вишні, Ю. Яновського. З притаманною прямоотою автор «Собору» зізнається в нелюбові до М. Хвильового, але намагається зрозуміти його творчість.

О. Гончар прихильно ставився до покоління шістдесятників і вбачав певну дотичність їхніх творчих досягнень зі здобутками «розстріляного відродження».

У «Щоденниках» повною мірою відчувається суб'єктивність у ставленні до тих чи інших діячів «розстріляного відродження». О. Гончар спирається на власні відчуття, емоції, роздуми, враження, що і є жанровою ознакою щоденниково-мемуарної літератури. Але відмітимо, що він намагається аргументувати свої оцінки. Ще однією наскрізною ознакою тритомника є гуманістична спрямованість самої особистості автора – всюди він намагається побачити Людину, осмислити її буття з точки зору вічності. І в цьому неперехідне значення «Щоденників» та необхідність знову їх перечитувати.

Список використаних джерел

1. Галич О. А. Щоденник – мемуарний жанр. *Таїни художнього тексту*. 2015. Вип. 18. С. 94–104.
2. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 1 (1943–1967). 2-ге вид, випр. Київ : Веселка, 2008. 455 с.
3. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 2 (1968–1983). 2-ге вид, випр. Київ : Веселка, 2008. 607 с.
4. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х т.: Т. 3 (1984–1995). 2-ге вид, випр. Київ : Веселка, 2008. 646 с.
5. Рарицький О. А. Мемуарний дикурс шістдесятництва у «Щоденниках» Олесь Гончара. *Таїни художнього тексту*. 2013. Вип. 16. С. 242–250.
6. Степаненко М. І. Літературний простір «Щоденників» Олесь Гончара: монографія. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. 528 с.

